

Taussiková, Jitka

Ve šlépějích Josefa Šafaříka

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Q, Řada teatrologická. 2005, vol. 54, iss. Q8, pp. [229]-240

ISBN 80-210-3785-7

ISSN 1214-0406

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114639>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JITKA TAUSSIKOVÁ

VE ŠLÉPĚJÍCH JOSEFA ŠAFAŘÍKA

Motto:

„Toto je umění milosti: Nikdy není pozdě.“

François Mauriac

Úvod

Půjdete-li na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity kolem pracovny vedoucího Ústavu pro studium divadla a interaktivních medií, možná si všimnete, že kromě jména vedoucího je zde také nápis „Pracovna PhDr. Josefa Šafaříka, h.c.“. Málokdo ze studentů, ba i vyučujících však tuší, kdo se za touto cedulkou skrývá, za jakých okolností se místnost stala jeho čestnou pracovnou či nakolik jeho život a práce souvisí právě s divadlem. Jméno Josefa Šafaříka je dnes skutečně takřka zapomenuto. A přeci za svého života byl určující osobností pro mnohé z českých literátů, básníků i dramatiků, mimo jiné Josefa Topola či Václava Havla.

Tento příspěvek si klade za cíl připomenout brněnského filozofa-esejistu a v krátkosti představit fakta týkající se Šafaříkova života a díla. Vzhledem k tomu, že o této osobnosti nebyla zatím žádná obsáhlejší práce publikována, jsme odkázáni na ústní a písemná svědectví jeho současníků a Šafaříkovu pozůstalost uloženou v Archivu Masarykovy univerzity. Významnou pomocí se staly vzpomínky Šafaříkových přátel, které v časopisu *Box* (1996:6) po jeho smrti shromáždil básník Jiří Kuběna, a také deník jeho ženy Anny Šafaříkové.¹

Josef Šafařík – životopis

Josef Šafařík se narodil 11. 2. 1907 v Prostějově. Po roce 1909 se rodina stěhuje nejprve do Prahy a v roce 1914 do slovinského Bledu, kde se otec stal správcem vodárny. S počátkem 1. světové války však musel narukovat a matka s oběma dětmi se vrací zpátky na Moravu, do Líšně u Brna. Zde Josef v letech 1914–1918 navštěvuje obecnou školu. Posléze, v období 1918–1925, IV. reálku

---

¹ Rukopisné poznámky Anny Šafaříkové jsou součástí pozůstalosti Josefa Šafaříka uložené v Archivu Masarykovy univerzity pod značkou B97.

v Brně na Křenové ulici a I. reálku na ulici Antonínská, kde v červnu 1925 jako vynikající student maturuje s vyznamenáním. Již za těchto studií se seznamuje se svou životní družkou Annou Rybákovou. Příběh ‚Izuše‘ a ‚Anyny‘, jak si vzájemně říkali, je pozoruhodným úkazem setkání dvou lidských bytostí a zvláště Anniny obětavé lásky. Bez neustálé podpory své pozdější ženy², by Josef sotva mohl žít a tvořit způsobem, který si zvolil.

Literárně tvořit začal Josef Šafařík pravděpodobně okolo roku 1923.³ Avšak shledává v sobě málo nadání a je rozhodnut raději podnikat a finančně podporovat v umění někoho jiného, více talentovaného. Jeho otec v té době vlastnil zavedené instalatérství v Bratislavě a předpokládalo se, že syn tuto živnost převezme. Šafařík šel tedy na přání otce studovat technický obor, a to vodní stavby. S nástupem na studia literární činnosti zanechává. V roce 1931 získal titul inženýra. Studijní prospěch měl vždy výborný, ačkoli technika byla zcela pravým opakem jeho zálib. „(...) Ovšem, že mě technika celý můj vývoj velmi zdržela, byla však dobrá, že mi ukázala cestu techniky a vědy a maloměšťácký svět, který mě vždy odpuzoval, mě podnikatelského.“ (Šafařík, ?) Stejně tak roční vojenskou službu u ženistů v Lito-měřicích strávil čtením filozofických knih. Do svého prvního a zároveň posledního zaměstnání na vodohospodářském odboru Zemského úřadu v Bratislavě a později v Brně nastupuje v roce 1936 a stráví zde necelé dva roky. Po otcově smrti a zrušení rodinného podniku v Bratislavě již není ničím vázán a rozhoduje se věnovat se výhradně filozofii. Finanční zázemí obstarává jeho žena. V 50. letech se pod pohrůžkami Jáchymovem účastní občasných brigád v zemědělství. V říjnu 1959 si při takovéto brigádě v cukrovaru přivodil vážný pracovní úraz s následky, a byl mu přiznán částečný invalidní důchod.

„V roce 1938 jsem věděl, že musím udělat skok do tmy – buď to bude dobré a správné, anebo zahynu, ale že jedině tvůrčí práce je pro mě ta jediná“ (Šafařík, ?) – Tímto se Josef Šafařík vydává na svou skutečnou životní cestu. S Anynou se v roce 1937 usadili v bytě na Grohově č. 6 v Brně,⁴ kde Šafařík v ústraní žil a tvořil. Věnoval se především u nás nezvyklé literární formě – filozofickému eseji. Napsal také několik dramat. Jeho práce však vyvrcholila stěžejním dílem, více než šestisetstránkovým esejem nazvaným *Cestou k poslednímu*.⁵ Josef Šafařík zemřel 22. dubna 1992. Anna Šafaříková jej přežila o necelých pět let.

Životní ilegality Josefa Šafaříka

Začátek Šafaříkovy spisovatelské kariéry na poli filosofie byl velice slibný. Za druhé světové války, kdy se uchýlil do své „první ilegality“,⁶ aby se vyhnul pracov-

2 Svatba dne 2. 7. 1946.

3 Do let 1923 až 1926 se datují první díla – dochované rukopisy – sbírky veršů *Květiny všech barev* (1923-24), *Kytka lyriky* (1924-1925) a *Jí – k 6. květnu* (1926).

4 Dům paradoxně stojící v těsné blízkosti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

5 Esej byl vydán v roce 1992.

6 Několika stupni ilegality nazývá léta Šafaříkova odloučení od společnosti, především úřadů

nímu nasazení v Říši, ukrývá se před nacistickými úřady tak, že je úředně veden v Bratislavě a na Slovensku zase v Brně. Přes den spí a po nocích se při zatemnění věnuje studiu literatury beletristické i odborné. Takto skryt prožije celou válku.

O jeho zájmu o dramatické formy umění (předzvěst pozdější spolupráce s pražskými divadly Na zábradlí a Divadlem Za branou, viz dále) svědčí i to, že v této době píše několik divadelních her: *Někdo musí začít* (1944), *Hra o třech dějstvích* (s.d.) a jednu hru pro rozhlas *Na počátku bylo slovo* (1942),⁷ kterou se v brněnském rozhlasu chystal uvést dramaturg Dalibor Chalupa. Text však protektorátní cenzura nepovolila realizovat.⁸ Během války píše také povídky, např. *Průkaz totožnosti* (1944),⁹ ale především eseje, které přerostou v jeho první knihu – *Sedm listů Melinovi*. Rukopis tohoto díla v roce 1947 zvítězí, spolu s díly V. Neffa a E. Táborského, v anonymní soutěži vypsané nakladatelstvím Družstevní práce. Zavládne obecné překvapení, že takovouto knihu napsal a prvenství získal neznámý, začínající autor. Záhy po knižním vydání v listopadu 1948 je však na základě recenze v Rudém právu, která dílo označila za „podnikatelskou filozofii“, kniha stažena z prodeje. (Prodána byla asi polovina desetitisícového nákladu). Od té doby se *Sedm listů Melinovi* pohybuje již výhradně po antikvariátech, nebo koluje mezi přáteli. I přesto však má kniha určující vliv na řadu umělců a především na nastupující mladou generaci, mezi jinými také na Václava Havla.¹⁰ Václav Havel se setkal se *Sedmi listy Melinovi* a hlavně i se samotným Šafaříkem díky svému dědečkovi Dr. Hugo Vavrečkovi, bývalému velvyslanci, řediteli Bařova koncernu a také jazykovému znalci, kterého nová kniha natolik zaujala, že se ji rozhodl přeložit do němčiny a vydat ve Švýcarsku. Překlad byl sice hotov, ale než mohlo dojít k vydání, pan Hugo Vavrečka zemřel. Naproti tomu zde byl při setkání s tehdy třináctiletým Václavem a jeho o dva

---

a institucí, vázající se především na politické změny v zemi, Šafaříkův přítel z nejbližších, básník Jiří Kuběna.

7 Uvedené hry existují v rukopisné či strojopisné verzi v pozůstalosti Josefa Šafařky.

8 Vzhledem k biblickému námětu hry *Na počátku bylo slovo* se toto dílo nedočkalo realizace ani v dalších desetiletích. Až v roce 1990 bylo v brněnském studiu Českého rozhlasu nastudováno režisérkou Evou Řehořovou. Hra pak byla opakovaně vysílána v letech 1991–1993.

9 *Průkaz totožnosti* vydal spolu s výběrem z esejů v samizdatové edici Studnice v únoru 1989 František Derfler, který jej také v témže roce uvedl ve scénickém nastudování Divadla u stolu. V roce 1992 byl Českým rozhlasem vyslán pořad *Průkaz totožnosti – Setkání s brněnským Divadlem u stolu*. Jednalo se o montáž textů, kterou připravil Antonín Přidal. Úvodní slovo měl Pavel Švanda, účinkovali František Derfler a Jan Vlasák, režie Zdeněk Kozák.

10 „Knihu *Sedm listů Melinovi* jsem četl v raném věku a měla pro mne ohromný význam, protože mne filozoficky orientovala ještě téměř v dětství. Je zajímavé, že lidí, které tato kniha oslovila už tehdy, v hlubokých padesátých letech, nebylo mnoho, (...) nemohly na ni vyjít recenze a zůstala bohužel jakoby nezapomenuta kulturní veřejností, jakoby zapomenuta. V padesátých letech o ní vědělo jen několik málo lidí a pozoroval jsem, že to byli výhradně umělci. Když jsem se v roce 1953 seznámil s Jiřím Kolářem, Jindřichem Chaloupeckým a dalšími z generace tzv. dvačtyřicátníků, zjistil jsem ke svému překvapení, že tuto knihu, o níž jsem si myslel, že ji znám jediný já, oni znají také, že ji také mají rádi a že pro ně měla podobný orientační význam, jaký měla pro mne.“ (Havel, 1996:114–115)

roky mladším bratrem Ivanem položen základní kámen budoucímu přátelství i s okruhem jejich přátel – se Šestaticátníky (viz dále).

Sám Šafařík nese osud knihy velmi těžce, ale je odhodlán v psaní pokračovat i s předpokladem, že výsledky nikdy nebudou publikovány. Odebírá se tedy do své druhé, z části dobrovolné, ilegality.

Jedním z mála, s kým z kulturní veřejnosti udržoval přátelský kontakt, byl spisovatel Jaromír John, který jej písemně oslovil poté, co si přečetl *Sedm listů Melinovi*. Ten jej také nabádá k dalšímu studiu, například latiny na olomoucké Palackého univerzitě, kde sám působí jako profesor estetiky. Leč Šafařík odmítá, což potvrzuje jeho celoživotní nechuť zadat si s jakoukoli institucí.¹¹ Také básník Klement Bochořák na základě této knihy Šafaříka vyhledal a navázal s ním celoživotní přátelství.

Vzhledem k tomu, že se Josef Šafařík nevěnoval takřka ničemu jinému, dosáhl za svého života obdivuhodné sečtělosti, která jej ve spojení s jeho technickým vzděláním činila všestranně vysoce kultivovaným. Velkou zálibu nacházel Šafařík v poslechu komorní hudby. (Při studiích na vysoké škole si přivydělával v kině hrou na housle v malém orchestru.) Anna Šafaříková od konce 40. let až do své penze pracovala v úctárně Státního divadla v Brně. Součástí tohoto zaměstnání byly časté služby při večerních produkcích. Její manžel se tak stal pravidelným návštěvníkem tohoto divadla, zejména operních představení. Sám se zdokonaloval také v anglickém a německém jazyce. Při četbě si neustále dělal výpisky či poznámky na malé papírové čtvrtky, které řadil většinou podle autorů. Z této kartotéky pak vycházel při vlastním psaní. Za svého života nashromáždil tisíce takovýchto kartiček.¹²

Svou izolovanost od okolního světa kompenzoval častými vycházkami a výlety do přírody, samozřejmě vždy v doprovodu Anyny. Jiří Kuběna jej označuje za velkého peripatetika – tj. myslitele a debatéra v chůzi.

Z poloviny 50. let pochází rukopis jeho další divadelní hry nazvané *Kdo budu v příští hodině?*. O hru projevil zájem Zemské divadlo v zastoupení dramaturga Bezdíčka.¹³

Knih *Sedm listů Melinovi* se zatím šíří mezi Havlovými přáteli z okruhu „Šestaticátníků“. Šestaticátníci, takto nazvaní podle ročníku svého narození, byli mladí básníci, kteří vytvořili jakýsi kulturní most mezi Prahou a Brnem. Za Prahu to byl především Václav Havel, Josef Topol, Věra Linhartová, v Brně pak Jiří Kuběna (vlastním jménem Jiří Paukert) a Pavel Švanda, Viola Fischerová. Právě Jiřího Kuběnu Havel naviguje k návštěvě autora. K setkání Kuběny s Šafaříkem dochází v květnu roku 1959, kdy se také rodí počátek celoživotního přátelství těchto dvou umělců. Vzápětí se Šafařík seznamuje s mladým dramatikem Josefem Topolem, se kterým pak mimo jiné vede bohatou korespondenci. Též

¹¹ „(...) Viděl jsem, že universita básníku a spisovateli nemůže nic dát, ani on universitě. (...) jak žádná umělecká akademie neudělá z člověka malíře, tak ani fakulta nemůže udělat filozofa (...)“ (Šafařík, ?)

¹² Více viz příloha č. 1.

¹³ Zda hra byla skutečně uvedena je předmětem dalšího bádání.

básník a esejista Pavel Švanda pravidelně navštěvuje filosofa v jeho bytě na Grohové ulici. V 60. letech tedy Šafařík obnovuje styky s kulturní veřejností, třebaže „neveřejnou“. Pro blízké přátele z tohoto období se tak, kromě Izuše, stává jejich „Melinem“.

Vedle psaní dílčích esejů a dramatických textů, pracoval Josef Šafařík neustále a takřka až do smrti na svém stěžejním díle, v konečné fázi nazvaném *Cestou k Poslednímu*. Od počátku 60. let se konala příležitostná domácí čtení z jeho tvorby pouze v okruhu nejbližších brněnských přátel. Tato čtení ale Šafaříka většinou příliš nenadchla, spíše naopak – nikdo z naslouchajících nebyl s to reagovat na tak náročná témata. Tyto akce tedy pro něj byly spíše motivací k dokončení či vytvoření textu (což při Šafaříkově důkladnosti býval často problém).

K částečnému průlomů do jeho života v ústraní a prezentace tvorby dochází ve druhé polovině 60. let užším kontaktem s pražskými intelektuály. V pražském Mánesu se v roce 1966 účastní oslavy Kuběnových třicátých narozenin pořádaných Společností přátel Jiřího Kuběny, kterou tvoří Václav Havel, Jan Koblasa, Věra Linhartová, Josef Topol a další. Seznamuje se také se zde účinkujícími Marií Tomášovou a Janem Třískou. Tato společnost pak z podnětu Havla a Koblasy zorganizuje zase večer u příležitosti Šafaříkových šedesátých narozenin. Setkání, na kterém měl filozof přečíst svůj esej za účasti předních pražských intelektuálů, se uskutečnilo 9. 2. 1967 v Klubu architektů na Malé straně.¹⁴ Pro velký úspěch se přednáška eseje *Člověk ve věku techniky* opakuje ještě v červnu téhož roku v Liberci. Místní Severočeské nakladatelství ji o dva roky později vydá pod názvem *Člověk ve věku stroje* v nákladu šesti set výtisků.

Srpnové události roku 1968 však opětovně berou Josefu Šafaříkovi naději na širší uplatnění jeho tvorby. Nastává období jeho „třetí ilegality.“¹⁵

Manželé Šafaříkovi několikrát přijímají nabídku k pobytu na hradě Bítov, kde je Jiří Kuběna správcem. Mimo jiné tu v letních měsících provázejí návštěvníky. V roce 1969 spolu s Kuběnou podniknou měsíční studijní cestu po Itálii. Zde se Josef Šafařík, milovník antické kultury, inspiroval k napsání eseje *Řecký paradox*. Opakovaně navštěvují Václava Havla na jeho chalupě Hrádečku. I zde Šafařík v okruhu přátel předčítá své dílo.

Stykem s pražským prostředím dochází k přímé spolupráci s Divadlem Na zábradlí (dále DNz) a Divadlem Za branou (dále DZb). Šafařík píše pojednání do programů ke hrám Václava Havla (*Ztížená možnost soustředění*, DNz 1968), Josefa Topola (*Hodina lásky*, DZb 1968) a Williama Shakespeara (*Marná lásky*

¹⁴ „Večer zahájí vyznáním za mladou generaci J. Topol; J. Š. přednese tichým, ale naléhavým hlasem před nabitým sálem svůj esej *K situaci člověka ve věku techniky*; intelektuální Praha manifestuje své uznání našemu „slavnému neznámému“ básníku a filosofovi; událost přerůstá v protest vůči ochabující moci a je předzvěstí 'pražského jara' (přítomni např. Jan Patočka, Josef Palivec, Bedřich Fučík, Jiří Kolář, Jindřich Chaloupecký, Zdeňka Wattersonová, z Brňanů Jiří Kuběna, Miroslav Holman, Pavel Švanda a další.) (...)“ (Kuběna, 1996:11)

¹⁵ „(...) Co budu živ, budu psát, ale asi zase jen pro sebe. Celý můj život, mé plány a naděje leží stejně v troskách, a jestli k nim přibude další trám, to už nevdá (...)“ – citováno z poznámek A. Šafaříkové, rukopis, s.d., pozůstalost Josefa Šafaříka.

snaha, DZb 1970). Ke knižnímu vydání *Ztíženě možnosti soustředění* (Orbis, 1969) píše Josef Šafařík doslov.

Známa esej *O rubatu čili vyznání* je zařazena Václavem Havlem do literárního sborníku autorů z okruhu časopisu *Tvář, Podoby II*. V Brně Pavel Švanda v *Hostu do domu* zveřejňuje stať *Loutky boží nebo čí?* a rozhovor s autorem.

Počátkem let sedmdesátých se u Josefa Šafaříka množí návštěvy nejen nastupující generace mladých básníků a studentů olomoucké univerzity, které přivádí Jiří Kuběna (např. Jaroslav Erik Frič, Petr Mikeš), ale filozofa vyhledají například také Bořivoj Srba či Antonín Přidal.¹⁶

Období od prosince 1973 až do června 1974 je ve znamení šesti autorských večerů pod názvem *Šlépěj v okně*. Z impulsu Jiřího Kuběny se na Veverčí 54, v bytě rodičů jednoho z organizátorů, Jiřího Frišaufa, setkávají moravští intelektuálové (20–30 lidí) a jednotliví účinkující jim čtou své básně, povídky, vystavují obrazy apod. I u této příležitosti přispívá Josefa Šafařík do programů *Šlépějí*, popřípadě pronáší úvodní proslovy k jednotlivým pořadům. Sám pak během večera věnovaného jemu samotnému čte za doprovodu Orffových kantát *Carmina burana* dramatický esej *Mefistův monolog*, napsaný pro tuto příležitost.¹⁷ Mefistův monolog vychází v roce 1976 v samizdatovém sborníku *Podoby* v redakci Václava Havla.

O konání těchto pořadů se však v roce 1975 zpětně začala zajímat STB, což pro většinu zúčastněných znamenalo sledování a předvolání k výslechům. Podle domněnky STB byl „nejslabším článkem“ v té době již skoro sedmdesátiletý Josef Šafařík a právě na něj byl tedy činěn permanentní nátlak. Šafařík toto vyšetřování vnímal jako velkou újmu, především proto, že nemohl pokračovat v psaní *Cesty k poslednímu*. Často musel rukopisy v obavě o jejich zabavení uchovávat mimo domov, což mu znemožňovalo práci. Represe pokračovaly i v roce 1977, tentokrát jako reakce na Chartu 77 a jeho kontakty s Havlem, třebaže Šafařík nikdy žádné prohlášení nepodepsal. Se zveřejněním Charty 77 přímo nesouhlasil.¹⁸

¹⁶ „Začíná období návštěv a hovorů s J. Š., u něhož čerpají duchovní posilu; J. Š. dovede především ptát se a naslouchat.“ (Kuběna, 1996:12) Píše Jiří Kuběna a slovy Josefa Šafaříka dodáváme: „V sedmdesátých letech chodily důkazy, že Sedm listů je stále více hledaných, jak mládí se po nich pídí i v antikvariátech, dožadovali se seznámení se mnou a chtěli moje další věci. Mě to těšilo a posilovalo. Myslíl jsem totiž, že kniha je dávno mrtvá a překonána, že nemá dnešnímu člověku co říci. Zájem si uvědomuji tak, že to byla poslední kniha filosofická, která docela svobodně a otevřeně mluvila o všech pro a proti.“ (Šafařík, ?)

¹⁷ Dalšími z prezentovaných byli Miroslav Holman, Petr Mikeš, Pavel Švanda, Jiří Kuběna. Jiří Frišauf a Jaroslav Erik Frič uvedli pořad o černošské hudbě. Jako diváci se zúčastnili např. PhDr. Miloš Stehlík, MUDr. Zdeněk Tašl, Zdeněk Gába, Rostislav Valušek, Eduard Zacha a další.

¹⁸ „Charta byl velký omyl. V. (rozuměj Václav Havel – pozn. aut.) přesedlal z literatury na politiku a udělal z toho věc cti a necti. Čestné pro literáty bylo následovat ho. To byl ovšem konec kultury. Následky se nedají dosud dohlédnout.“ (Šafařík, ?) Pavel Švanda ve své vzpomínce na Josefa Šafaříka píše: „(...) Když se v letech 1967 – 77 soustředila pozornost policie na něho a okruh lidí mu blízkých, sledoval jsem – v některých fázích den za dnem – sveřepý souboj nepoddajného muže s vyslychajícími. Naprosto nepopíral svou účast na obecném odporu kulturní veřejnosti vůči útlaku, ale svůj boj bojoval sám za sebe. Byl myslím velice opatrný, až ostražitý vůči každému, kdo by mu chtěl hodit při té příležitosti na krk takovou nebo

V 80. letech Šafařík žil ve velkých obavách, že se mu dílo, kterému spolu s Anynou obětovali tolik let, nepodaří dokončit.¹⁹ ‚Konečná fáze‘ se nakonec protáhla na bezmála dalších deset let.²⁰ Svou měrou k pomalému postupu dokončení *Cesty k poslednímu* přispělo jistě i to, že se v 80. letech u Šafaříků zmnožily návštěvy – znovu jej pro sebe objevuje nastupující generace (Pavel Krška, Alexandr Todorov, Zdeněk Kopriva), ale také další příznivci např. František Kotrlý, Iva Kotrlá, ThDr. Zdeněk Svoboda. V této době vycházejí Šafaříkovy předchozí texty v redakci Ivy Kotrlé v samizdatových sbornících Moravská čítanka II-IV či v edici Studnice Františka Derflera. Po roce 1989 tuto aktivitu přebírá časopis Proglas založený Jiřím Kuběnou, ale také například měsíčník Host do domu zveřejňuje stať *O rubatu čili vyznání*.

U příležitosti Šafaříkových osmdesátých narozenin se obnovují setkání v soukromých bytech v Brně a Olomouci, takzvané *Večery přátel*, které navazují na pořady *Šlápěj v okně*. Na podzim roku 1989 uvádí za účasti autora Divadlo u stolu (František Derfler a Jan Vlasák) ve Vysokoškolském klubu na Gorkého ulici opakovaná čtení povídky Průkaz totožnosti.

Po listopadu 1989 se za přispění mnoha přátel urychlují přípravy k vydání knihy *Cesta k poslednímu*. Roste obava, že by se jejího vydání nemusel autor dožít. A skutečně – 23. dubna 1992, patnáct dní poté, co mu první výtisky knihy osobně předal ministr kultury Milan Uhde, Josef Šafařík umírá. Jak vzpomíná jeho paní, ještě stačil napsat jediné věnování, a to prezidentu Václavu Havlovi.

Josef Šafařík byl pohřben 29. 4. 1992 na hřbitově v Líšni, proslov nad hrobem měli ThDr. Zdeněk Svoboda, básník Jiří Kuběna a také paní Anna Šafaříková. Spolu s většinou přátel a ctitelů se přišli rozloučit Ivan Havel za rodinu Havlových, ministr kultury Milan Uhde a za Kancelář prezidenta republiky Petr Oslzlý.

Ještě za jeho života, 5. června 1991, byl Josefu Šafaříkovi Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity udělen titul **doctor philosophiae honoris causa** a 28. října téhož roku pak prezidentem Havlem propůjčen **Masarykův řád III. stupně**.

Filosof esejista

Při pohledu na Šafaříkovo dílo je nutno si uvědomit, že šlo o filozofa nekatedrového, v oblasti filozofie byl autodidaktem, nenavazoval ani na některý z myšlenkových proudů, jejichž hlubokou znalost však neustále prokazoval. Ve svých knihách se konfrontuje takřka se všemi dostupnými autory na poli myšlenky. Jeho

---

jinou ideologickou ohlávku. Svůj spor s organizací, již nazýval jednoduše gestapo, si chtěl vybojovat na své půdě a v plné nezávislosti. (...)“ (Švanda, 1996:114)

- 19 „Cítím to, už je to poslední termín. Sil ubývá, nesmím se na nic ohlížet, třeba i všelicos riskovat. Proto vstávám ve 3 nebo 4 hodiny ráno, dospávám v 9h. nebo po obědě (...)“, „Od roku 1979 tvrdá práce, žádná beletrie, noční vstávání, asketický život, přerušen jednou za rok krátkou dovolenou. Nová verze pod titulem ‚*Cesta k poslednímu*‘. Tak to bylo celý rok 1980, 1981 až do dubna 1982, kdy byla práce dokončena. Teď ji jen přepsat a dát jí konečnou formu.“ (Šafařík, ?)
- 20 Josef Šafařík byl znám tím, že své texty donekonečna revidoval a přepracovával. Přepisování díla pro připravované samizdatové vydání zajistili v pražském okruhu Václav a Ivan Havlovi, v Brně pak J. E. Frič. Za jazykového „poradce“ si Šafařík vybral básníka Josefa Topola.

dílo zároveň vychází ze znalosti i ostatních vědních disciplín – zejména estetiky, historie, antropologie, teorie divadla a literatury, soudobé teologie apod.

Životním tématem se mu stala především situace člověka ve své době, vycházející z postoje, že ‚člověk je od vyhnání z pomyslného ráje v permanentní krizi‘. Lidský jedinec se neustále musí vyrovnávat se svým životním údělem, hledáním jeho smyslu a vlastní identity v rámci společnosti, především pak ve vztahu k moci (státu, církvi apod.). Zabývá se zvětšujícím se odklonem člověka od své vlastní přirozenosti – i od samotné přírody – k vědě a technice, které mu domněle nahrazují jakousi (trvale postrádanou) životní jistotu. Nejen jeho život, ale i lidské nitro se pak v tomto snáze předvídatelném světě stává odlidštěným; ‚zmechanizovaným‘. Dochází ke změně od prostého ‚být‘ k ‚mít‘. Možnost ‚ovládat‘, tím pádem předvídat, dodává pocit domnělého snížení rizika. Přesto však je lidský život stále ‚chůzí na laně napjatém nad propastí smrti...‘ V kontrastu s tímto Šafařík klade důraz na nepostradatelnost vlastních uměleckých prožitků, nebo jejich sdílení, která člověka přivádí ke zkušenosti se svou individualitou – jedinečným projevem sebe sama. Odmítá jakoukoli formu normativní morálky. Jeho tvorba je plná pojmů jako ‚účast‘ a ‚ručitel‘, ‚vědění‘, ‚věření‘, bez jejichž opravdového prožívání se jedinec nemůže úspěšně postavit k boji o svou vlastní identitu. V pozdějších letech se pak Šafařík zaobíral zejména otázkou moci.

Nejpřijatelnější literární formou se mu pro vyjádření těchto myšlenek stala u nás nepříliš rozšířená forma – filozofický esej. Sám Šafařík sebe označoval spíše za umělce-esejistu než filozofa.²¹ Šafaříkovy texty se vyznačují ojedinělým jazykem, na jehož správném použití a vyznění si nechával velmi záležet. Jeho gramatika využívá neobvyklé interpunkce – množství dvojteček, středníků či pomlček.

Jednou z největších ctí Josefa Šafaříka bylo, že v duchu svého díla dokázal čelit největším pokušením doby – moci i majetku. Odchod do ústraní byl zpočátku dobrovolný, odpovídal jeho založení a následně perzekuce pro něj byly jen potvrzením správnosti jeho volby. Tvořil i s vědomím toho, že dílo nemusí být nikdy vydáno, nepřizpůsoboval výrazy a znění svých textů situaci a politickým potřebám.

Na tomto místě je třeba zdůraznit obětavou pomoc jeho ženy, která mu o své vlastní újmě tvořila zázemí pro jeho práci. Po Šafaříkově smrti byla se svolením Anny Šafaříkové přenesena písemná pozůstalost a především vybavení spisovatelovy pracovny na tehdejší Ústav divadelní a filmové vědy FF MU, kde byl v té době vedoucím Šafaříkův přítel Bořivoj Srba. Ten plánoval také založit Společnost přátel Josefa Šafaříka, ale z úmyslu sešlo. Později byla pozůstalost převezena do Archivu Masarykovy univerzity, vyjma vybavení pracovny (knih, nábytku a obrazů Jiřího Kříže), které zůstalo součástí kabinetu vedoucího ústavu. O zpra-

²¹ „Filosof je člověk, který má na filozofickou vědu certifikát a hájí ji. Já nejsem filosof. Já jsem essayista (rozmluva srdce a rozumu), mně jde o celého člověka, já jsem více umělec, (...)“ (Šafařík, ?)

cování Šafaříkovy pozůstalosti uložené v archívu se letos v květnu zasloužila studentka Filozofické fakulty MU Jaroslava Plosová.

Závěr

Pokusili jsme se představit portrét Josefa Šafaříka. Ač celý svůj život strávil v odloučení od společnosti, dokázal svým dílem, ale i osobním příkladem ovlivnit množství lidí nejen z kruhů uměleckých. Mnozí na něj vzpomínají jako na jednu z největších brněnských osobností minulého století. Přesto je jeho dílo dnes opomíjeno, zejména katedrovou filosofií. Otázku, zda se Josef Šafařík svým dílem řadí k českým filozofům, přenechejme jiným, naše další bádání se upírá směrem k Šafaříkově působení na poli divadla.

Jak napsal Josef Šafařík – dílo se musí prosazovat samo svou vahou – nezbyvá tedy než doufat, že odkaz, který po sobě zanechal, bude jednou objeven v plné šíři a hodnotě. Tato práce by k tomu chtěla alespoň malou měrou přispět.

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

Pozůstalost Josefa Šafaříka uložená v Archívu Masarykovy univerzity, pod číslem B 97 a zpracovaná Jaroslavou Plosovou.

Osobní rozhovor s Prof. Pavlem Švandou, Brno 2000, soukromý archiv autorky.

Osobní rozhovor s Jaroslavem Erikem Fričem, Brno 2001, soukromý archiv autorky.

Osobní rozhovor s Jiřím Frišaufem, Brno 2003, soukromý archiv autorky.

Divadelní program Divadla Za branou k inscenaci *Hodina lásky*, premiéra 14.12.1968 v Praze.

Divadelní program Divadla Za branou k inscenaci *Marná lásky snaha*, premiéra 13. 10. 1970 v Praze.

Divadelní program Divadla Na zábradlí k inscenaci *Ztížená možnost soustředění*, premiéra květen 1968 v Praze.

Programy k pořadům *Šlépěj v okně*, I-VI.

Box pro slovo-obraz-zvuk-pohyb-život, 1996, č. 6.

HAVEL, Václav. O Josefu Šafaříkovi. *Box pro slovo-obraz-zvuk-pohyb-život*, 1996, č. 6, s. 114–115. *Host*, 1969, č. 7, s. 10.

KUBĚNA, Jiří. Josef Šafařík – stručný životopis. *Box pro slovo-obraz-zvuk-pohyb-život*, 1996, č. 6, s. 11–12.

ŠAFAŘÍK, Josef, ?, s.d., nestránkováno, rukopis. Pozůstalost Josefa Šafaříka.

_____. *Loutky boží nebo cí?* Brno: samizdatové vydání, s.d.

_____. *Hrady skutečné a povětrné*. Brno: samizdatová edice Texty přátel, s.d.

_____. *O rubatu čili vyznání*. Brno: samizdatová edice Texty přátel, s.d.

_____. *Situace člověka ve věku stroje*. Liberec: Severočeské nakladatelství Liberec, 1969.

_____. *Průkaz totožnosti – povídka a výbor z esejí*. Brno: samizdatová edice Studnice, 1989

_____. *Cestou k poslednímu*. Brno: Atlantis, 1992.

_____. *Mefistův monolog*. Olomouc: Votobia, 1993.

_____. *Sedm listů Melinovi*. Brno: Atlantis, 1993.

ŠVANDA, Pavel. Mé návštěvy. *Box pro slovo-obraz-zvuk-pohyb-život*, 1996, č. 6, s. 114.

IN THE FOOTSTEPS OF JOSEF ŠAFAŘÍK

The name and work of Josef Šafařík (1907–1992) remains largely unknown today. However, this novel philosopher and writer is by all means one of the most interesting Brno figures. The start of his writing career was full of hopes, but when the communist government took over in 1948, he was forced to retire from official life. As a result, he worked in seclusion and for forty years his creative work was known only to a limited number of people, mostly his nearest friends. Šafařík was a novel thinker and one reason was the form of his writing – the philosophical essay. The eminent subject of his work was the problem of scientific progress and spiritual evolution of the age; later in his life he was especially interested in the questions of power. He was also systematically engaged with the theatre and dramatic arts.

In the 1960s he came into contact with a young generation of writers, such as Jiří Kuběna, Václav Havel, Josef Topol and others, and he started to publish his essays about drama in theatre programmes. Part of his work was published in unofficial (*samizdat*) editions. At the very end of his life, Šafařík's fundamental book called *Cestou k poslednímu* (1992) was finally published. Josef Šafařík with his unshakable moral attitude served as a role model for many people, not necessarily from artistic circles.

1. Svatební fotografie Josefa a Anny Šafaříkových
(zdroj: Archív Masarykovy univerzity)

2. „I když je všechny nečtu, cítím je jako ochranou hradbu proti okolí.“

Josef Šafařík ve své pracovně

(zdroj: Archív Masarykovy univerzity)

3. S Jiřím Kuběnou, Josefem Topolem a Václavem Havlem na Hrádečku.

(zdroj a foto Bohdan Holomíček)

4. Setkání přátel při předávání řádu TGM III. stupně
(zleva J. Šafařík, B. Srba, A. Šafaříková, P. Oslzlý, K. Schwanzenberg)
(zdroj Archív Masarykovy univerzity, foto L. Baran)